Apararea lui Socrate

Apararea lui Socrate
APĂRAREA LUI SOCRATE

Ce înrîurire au avut acuzatorii mei asupra voastră, nu ştiu, cetăţeni ai Atenei; eu, cel puţin, ascultîndu-i, era cît pe ce să nu mă mai recunosc, atît de convingătoare erau cuvintele lor; totuşi, la drept vorbind, ei n-au spus nimic adevărat. însă dintre toate minciunile pe care le-au rostit, m-a uluit cel mai mult afirmaţia că trebuie să luaţi bine seama să nu fiţi înşelaţi de mine, un vorbitor, zic ei, nemaipomenit. Şi nu le-a fost ruşine că vor fi pe loc dovediţi mincinoşi de mine prin fapte, de vreme ce nu arăt a fi cîtuşi de puţin un vorbitor grozav, iar aceasta mi s-a părut cea mai mare neruşinare a lor, dacă nu cumva prin ″a fi un vorbitor grozav" ei înţeleg ″a spune adevărul"; căci dacă asta vor să spună, aş putea consimţi că sînt şi eu orator, dar altfel decît ei. Aşadar, după cum ziceam, în vorbele lor a fost foarte puţin adevăr sau chiar deloc; în schimb, de la mine veţi auzi adevărul întreg. Vă jur însă pe Zeus, cetăţeni ai Atenei, că nu veţi auzi vorbe înfrumuseţate şi împodobite cu întorsături meşteşugite şi cuvinte alese, ca ale acestora, ci voi folosi cuvintele care se întîmplă să-mi vină în minte, încredinţat fiind de adevărul spuselor mele; şi nimeni dintre voi să nu se aştepte la altceva. Bine mi-ar sta, judecători, la anii mei, să vin în faţa voastră cu vorbe ticluite, ca un tinerel. Dimpotrivă, tocmai asta vă rog, atenieni, şi vă rog cu tot dinadinsul : dacă mă veţi auzi apărîndu-mă cu aceleaşi cuvinte pe care obişnuiesc să le spun şi în agora, printre tarabele zarafilor, unde m-au auzit mulţi dintre voi, şi în alte părţi, să nu vă miraţi şi să nu faceţi zarvă. Căci aşa stau lucrurile : pentru prima oară am venit la judecată acum, la şaptezeci de ani; sînt cu totul străin de vorbirea de aici. După cum, dacă s-ar întîmpla să fiu cu adevărat un străin, m-aţi ierta că vorbesc în graiul şi cu deprinderile în care am fost crescut, aşa vă cer şi acum lucrul acesta, cred eu pe bună dreptate : să nu vă uitaţi la felul meu de a vorbi, mai bun sau mai rău, cum o fi, ci să luaţi seama cu grijă dacă spun lucruri drepte sau nu; căci aceasta e sarcina judecătorului ; iar a celui care vorbeşte — să spună adevărul.

Întîi de toate se cuvine, atenieni, să mă apăr de primele învinuiri mincinoase şi de primii mei acuzatori; apoi de acuzaţiile şi de acuzatorii mei din urmă. Căci mulţi sînt cei care m-au

învinuit în faţa voastră, şi încă de mulţi ani, fără să spună nimic adevărat; de ei mă tem eu mai degrabă decît de Anytos şi de ai lui, cu toate că şi aceştia sînt de temut. Dar mai de temut sînt, judecători, aceia care, asumîndu-şi rolul de a vă educa, pe cei mai mulţi dintre voi, încă de pe cînd eraţi copii, încercau să vă convingă aducîndu-mi vini neadevărate : că ar exista un oarecare Socrate, om iscusit, care cugetă la cele din cer şi cercetează toate cîte se află sub pămînt şi face să învingă judecata strîmbă. De vreme ce mi-au răspîndit o asemenea faimă, atenieni, aceştia sînt acuzatorii de care trebuie să mă tem ; într-adevăr, cine-i ascultă îşi închipuie că oamenii care cercetează astfel de lucruri nu cred nici în zei.

De altfel, aceşti acuzatori sînt mulţi şi mă învinuiesc de multă vreme, vorbind cu voi încă de la vîrsta la care eraţi cît se poate de încrezători, unii dintre voi fiind copii încă şi adolescenţi; iar ei mă acuzau în lipsă, fără să mă apere cineva. Dar ce este cu totul fără noimă, e că nici măcar numele lor nu le ştiu şi nu le pot spune, în afară poate de al unui oarecare autor de comedii.

Toţi cei care, din pismă şi prin clevetire, s-au străduit să vă convingă, ca şi cei care, după ce s-au lăsat convinşi, i-au convins la rîndul lor pe alţii, toţi aceştia mă pun în grea încurcătură ; pentru că nu poţi aduce pe nici unul dintre ei aici, la judecată, nici nu poţi dovedi că n-au dreptate, ci, pur şi simplu, trebuie să te aperi luptînd cu nişte umbre şi să acuzi fără să-ţi răspundă nimeni. V-aţi dat aşadar seama şi voi, din cîte vă spun, că acuzatorii mei sînt de două feluri : unii m-au acuzat de curînd, ceilalţi de mult, cei despre care tocmai vorbesc. Şi aţi înţeles că trebuie să mă apăr întîi de învinuirile lor, pentru că pe ei i-aţi auzit întîi învinuindu-mă, şi i-aţi auzit mult mai multă vreme decît pe ceilalţi, de mai tîrziu.

Bine. Trebuie deci să mă apăr, atenieni, şi să încerc, într-un timp atît de scurt, să nimicesc calomnia înstăpînită de mult în minţile voastre. Dacă asta ar fi mai bine şi pentru voi şi pentru mine, aş vrea de bună seamă să reuşesc şi să ajung la un rezultat apărîndu-mă ; dar cred că e greu şi-mi dau foarte bine seama cît de greu. Totuşi, întîmple-se cum! o vrea Zeul, noi sîntem datori să dăm ascultare legii şi să ne apărăm.

Aşadar, să vedem din nou, de la început, care e învinuirea din care s-a născut această ponegrire a mea şi pe care s-a sprijinit Meletos cînd m-a dat în judecată. Bine. Ce-au spus,

calomniindu-mă, calomniatorii mei? Trebuie să le citim vorbele ca pe ale unui act de acuzare : ,,Socrate este vinovat, el iscodeşte peste măsură cele de sub pămînt şi cele din cer, face să învingă judecata strîmbă şi îi învaţă şi pe alţii aceste lucruri." Cam acestea ar fi ; aţi putut vedea şi voi în comedia lui Aristofan un Socrate purtat pe scenă încoace şi încolo, spunînd că merge prin văzduh şi înşirînd tot felul de vorbe goale despre lucruri la care eu nu mă pricep nici mult, nici puţin. Şi eu nu vorbesc cu dispreţ despre o astfel de ştiinţă, admiţînd că într-adevăr există cineva care se pricepe la toate acestea, să nu fiu cumva acuzat de Meletos şi de aşa ceva ; însă, în ceea ce mă priveşte, eu n-am nimic comun cu ele, atenieni. Vă iau ca martori pe aproape toţi şi vă rog să vă informaţi şi să vă lămuriţi unii pe alţii, toţi cîţi m-aţi auzit vreodată stînd de vorbă ; sînt printre voi mulţi dintre aceştia. Spuneţi-vă unii altora dacă vreunul dintre voi m-a auzit vreodată vorbind, mult sau puţin, despre aşa ceva : şi de aici vă veţi da seama că şi celelalte lucruri pe care lumea le spune despre mine au acelaşi temei.

Nu numai că, hotărît lucru, nimic dintre acestea nu e adevărat, dar nu e adevărat nici ce veţi fi auzit pe cîte unul spunînd, că-mi fac o îndeletnicire din a-i învăţa pe alţii şi că le cer plată pentru asta. Cu toate că mi se pare frumos să fie cineva în stare să-i instruiască pe oameni.

cum fac Gorgias din Leontinoi şi Prodicos din Ceos şi Hippias din Elis. într-adevăr, fiecare din aceştia este în stare, atenieni, ca, în orice oraş s-ar duce, să atragă pe lîngă sine pe tinerii care altminteri ar putea să-şi ia drept sfătuitori fără plată pe oricare din concetăţenii lor; îi conving pe tineri ca, părăsind tovărăşia acelora, să vină la ei, dar plătind bani şi purtîndu-le, pe deasupra, şi recunoştinţă. Uite, am aflat că este aici la noi încă unul din aceşti învăţaţi, un om din Paros. Tocmai mă dusesem la Callias al lui Hipponicos, care le-a plătit sofiştilor mai mulţi bani decît oricare altul. Şi l-am întrebat (ştiind că are doi fii) : ″Callias, zic, dacă ai fi avut nu doi fii, ci doi mînji sau doi viţei, ar trebui să le tocmim un supraveghetor care să desăvîrşească în ei toate însuşirile lor fireşti; ar fi vorba de un om priceput la cai sau la muncile cîmpului ; de vreme ce ei sînt însă oameni, ce fel de îndrumător ai de gînd să le iei? Cînd e vorba de aceste însuşiri, de însuşirile omeneşti şi cetăţeneşti, cine e omul priceput? Cred că, avînd feciori, ai chibzuit la asta. Există un

astfel de om sau nu?

Cum să nu, spuse el.

— Cine e, de unde este, si cît cere pentru învăţătura lui?

Euenos din Paros, Socrate, mi-a răspuns. Cere cinci mine.

Şi eu l-am fericit pe Euenos dacă are într-adevăr priceperea aceasta şi dă învăţătură cu atîta cumpătare. Eu, să fiu în stare de astfel de lucruri, nu mi-aş mai încăpea în piele de mîndru. Numai că, cetăţeni ai Atenei, nu sînt în stare.

S-ar putea însă ca vreunul dintre voi să mă întrebe : ″Bine, Socrate, dar cu ce te îndeletniceşti tu? Din ce s-au iscat aceste clevetiri împotriva ta? Căci, de bună seamă, atîta vreme cît nu făceai nimic mai mult decît ceilalţi, nu-ţi puteau ieşi asemenea faimă şi vorbe, dacă nu făceai nimic altfel decît cei mulţi. Spune-ne, deci, despre ce este vorba, ca să nu ne facem o părere nechibzuită despre tine." Cred că cel care ar vorbi astfel ar avea dreptate, astfel că voi încerca să vă arăt ce anume este ceea ce mi-a adus şi răul nume şi învinuirea. Ascultaţi deci. Şi poate că unora li se va părea că glumesc ; dar să ştiţi bine că vă voi spune deplinul adevăr. în fapt eu m-am ales cu numele acesta, atenieni, numai din pricina unui fel de înţelepciune. Ce fel de înţelepciune? Una care e, probabil, o înţelepciune omenească. Mă tem că este de fapt singura înţelepciune pe care o am ; cei despre care vorbeam adineauri or fi poate înţelepţi cu vreo înţelepciune mai mult decît omenească. Dacă nu e aşa, nu ştiu ce să mai spun, pentru că eu n-o am, iar cine afirmă că o am, minte şi vorbeşte spre a mă ponegri. Şi acum, atenieni, să nu murmuraţi împotrivă-mi şi să nu vi se pară că spun ceva prea de tot ; căci vorbele pe care le voi spune nu sînt ale mele, ci voi aduce în faţa voastră un vorbitor mai vrednic de încredere. Despre înţelepciunea mea, dacă înţelepciune este, şi despre felul ei, vă voi aduce ca martor pe Zeul de la Delfi. îl cunoaşteţi, desigur, pe Chairephon ; a fost prietenul meu încă din tinereţe şi a fost prieten cu cei mai mulţi dintre voi; a fugit în exilul ştiut împreună cu voi şi odată cu voi s-a întors. Şi ştiţi cum era Chairephon, cît de aprig în orice se apuca să facă. Astfel o cată, mergînd la Delfi, a îndrăznit să întrebe oracolul şi anume — vă spun să nu murmuraţi, atenieni —, să-l întrebe dacă este cineva mai înţelept decît mine; iar Pitia i-a răspuns că nu e nimeni mai înţelept. Despre acestea vă va putea da mărturie fratele său, de vreme ce el a murit.

Să vedeţi pentru ce vă spun acestea : tocmai pentru că am de gînd să vă arăt de unde s-au născut vorbele rele împotriva mea.

Auzind eu acele lucruri, am început să mă gîndesc astfel : ,,Oare ce spune Zeul şi cu ce tîlc? Eu îmi dau seama că nu sînt înţelept nici în mare, nici în mică măsură; atunci la ce se poate gîndi cînd spune că eu sînt cel mai înţelept? Pentru că, de bună seamă, el nu minte ; doar nu-i e îngăduit." Şi multă vreme am fost nedumerit ce vrea să spună ; apoi, greu de tot, m-am hotărît să cercetez lucrul cam în felul acesta : m-am dus la unul din cei care erau socotiţi înţelepţi, pentru ca acolo, mai degrabă decît oriunde, să dezmint oracolul şi apoi să-i arăt Zeului : ״Omul acesta e mai înţeleptdecît mine, în timp ce tu ai spus că eu aş fi". Cercetîndu-l deci pe acesta — nu-i nevoie să-i spun pe nume, era unul dintre oamenii politici —, iscodindu-l eu şi stînd de vorbă cu el, uite cam ce impresie am avut, atenieni : mi s-a părut că omul meu trece drept înţelept în ochii celor mai mulţi oameni şi în primul rînd în ai lui însuşi, dar că nu este. M-am apucat apoi să-i arăt că numai îşi închipuie că e înţelept, dar că nu este. Din clipa aceea m-au urît şi el şi mulţi dintre cei care erau de faţă.

Plecînd de acolo, cugetam în sinea mea: ״într-adevăr, eu sînt mai înţelept decît acest om : mă tem că nici unul dintre noi nu ştie nimic bun şi frumos, numai că el îşi închipuie că ştie ceva, deşi nu ştie; eu însă, de vreme ce nici nu ştiu, nici nu-mi închipui. Se pare, deci, că sînt mai înţelept, şi anume tocmai prin acest lucru mărunt, prin faptul că, dacă nu ştiu ceva, măcar nu-mi închipui că ştiu." Am mers apoi la altul, la unul dintre cei care treceau drept şi mai înţelepţi decît primul, şi am ajuns la aceeaşi încheiere ; şi de atunci m-au urît şi el şi mulţi alţii.

După acestea i-am luat pe toţi la rînd, dîndu-mi seama, cu mîhnire şi cu teamă, că mă fac urît de ei ; totuşi mi se părea că trebuie să aşez cuvintele Zeului mai presus de orice ; dacă voiam, deci, să cercetez ce spune oracolul, eram silit să merg la toţi cei care păreau a şti ceva. Şi mă jur pe cîine, atenieni, — pentru că sînt dator să vă spun adevărul — vă jur că aşa mi s-a întîmplat : aproape toţi cei care aveau cel mai bun renume mi s-au părut, cercetîndu-i eu potrivit spuselor Zeului, că au cele mai mari scăderi, pe cînd alţii, care erau socotiţi mai neînzestraţi, mi-au părut mai în stare de chibzuinţă. Iată, sînt dator să vă

povestesc cum am rătăcit, ca un om supus la grele munci, pentru ca oracolul să devină pentru mine ceva de neclintit.

Aşadar, după oamenii politici m-am dus la poeţi : la autorii de tragedii, de ditirambi şi la ceilalţi, pentru ca acolo să mă prind eu însumi asupra faptului că sînt mai puţin învăţat decît ei. Luînd deci acele opere ale lor care-mi păreau mai îngrijit lucrate, îi întrebam ce oare vor să spună prin ele, pentru ca totodată să şi învăţ cîte ceva de la ei. îmi vine tare greu să vă spun adevărul, cetăţeni, totuşi el trebuie spus : într-un cuvînt, aproape oricare dintre cei de faţă ar fi putut vorbi mai bine decît ei despre lucruri pe care ei înşişi le făcuseră. Mi-am dat seama astfel în scurtă vreme şi despre poeţi că nu din înţelepciune fac ceea ce fac, ci printr-o înzestrare firească şi sub puterea inspiraţiei, întocmai ca profeţii şi tîlcuitorii de oracole ; căci şi aceştia spun multe lucruri frumoase, dar de fapt nu ştiu nimic «lin ce spun. Am văzut că poeţii sînt şi ei într-o situaţie asemănătoare şi totodată mi-am dat seama că, din cauza darului lor poetic, îşi închipuie că în general nimeni nu e mai înţelept decît ei, ceea ce nu-i adevărat. Şi de acolo am plecat deci convins că eu îi întrec în acelaşi fel ca şi pe oamenii politici.

în sfîrşit, m-am dus pe la meşteşugari; căci îmi dădeam seama că, la drept vorbind, eu nu ştiu nimic, iar ei se vor dovedi, desigur, că ştiu multe lucruri frumoase. Şi în aceasta nu m-am înşelat, ei ştiau într-adevăr lucruri pe care eu nu le ştiam, şi prin aceasta erau mai înţelepţi decît mine. însă, cetăţeni ai Atenei, mi s-a părut că bunii meşteşugari fac aceeaşi greşeală ca poeţii : pentru că îşi îndeplinea bine meşteşugul, fiecare credea că este cît se poate de înţelept şi în celelalte privinţe, şi anume în cele mai însemnate, şi tocmai această nesocotinţă le întuneca înţelepciunea pe care o aveau, încît am ajuns să mă întreb, în privinţa oracolului, dacă aş voi mai degrabă să fiu aşa cum sînt, nici înţelept cu înţelepciunea lor, nici prost cu prostia lor, sau să le am pe amîndouă aşa cum le au ei. Mi-am răspuns, deci, mie şi oracolului, că mi-e mai de folos să fiu aşa cum sînt.

Din această cercetare, cetăţeni ai Atenei, s-au iscat împotrivă-mi multe uri, şi încă atît de grele şi de aspre, încît din ele s-au născut multe clevetiri şi mi s-a dat numele acesta, de înţelept. Căci de fiecare dată cei de faţă îşi închipuiau că eu, în înţelepciunea mea, ştiu ceea ce dovedeam că celălalt nu ştie ; dar de fapt, cetăţeni, mă tem că înţelept e numai Zeul şi, prin

vorbele oracolului, el spune că înţelepciunea omenească valorează puţin sau chiar nimic; şi mi se pare că acest lucru îl numeşte ″Socrate", folosindu-se de numele meu ca să facă din mine o pildă, ca şi cum ar spune : ″Oameni buni, cel mai înţelept dintre voi este acela care, la fel ca Socrate, şi-a dat seama că într-adevăr, cît priveşte înţelepciunea, nu e bun de nimic." Iar eu chiar şi acum, mergînd peste tot, caut şi iscodesc după cuvintele Zeului pe orice atenian sau străin care îmi pare a fi înţelept ; şi dacă-mi dau seama că nu e, îi arăt acelui om, întărind vorba Zeului, că nu e înţelept. Şi din cauza acestei stăruitoare îndeletniciri nici n-am mai avut timp să fac ceva vrednic de luat în seamă, fie pentru cetate, fie pentru casa mea, ci mă aflu în mare sărăcie, în slujba Zeului cum sînt.

Pe lîngă acestea, tinerii care de bună voia lor mă urmează, cei cu cele mai multe răgazuri, fii de oameni foarte bogaţi, sînt încîntaţi de felul în care iscodesc eu oamenii şi adesea mă imită apucîndu-se să-i ia la întrebări pe alţii; de altminteri ei găsesc, cred eu, din belşug oameni care-şi închipuie că ştiu ceva, dar ştiu puţine lucruri sau nimic. Aşa se face că oamenii iscodiţi de ei se mînie pe mine iar nu pe ei înşişi, spunînd apoi că Socrate e un mare ticălos care îi strică pe tineri. Dar cînd îi întreabă cineva ce anume face şi ce-i învaţă ca să-i strice, ei n-au ce spune, doar nu ştiu nimic; ca să nu se vadă însă că sînt descumpăniţi, spun ce se spune de obicei despre un filosof, că ″cercetează cele din cer şi de sub pămînt", că ″nu crede în zei", că ″face să învingă judecata strîmbă". Desigur, n-ar vrea să recunoască adevărul, adică faptul, dat în vileag, că numai se prefac a şti ceva, cînd ei nu ştiu nimic. Oamenii aceştia, ambiţioşi fiind, îndîrjiţi şi numeroşi şi vorbind convingător şi cu stăruinţă despre mine, v-au împuiat urechile ponegrindu-mă cu înverşunare şi mai de mult şi acum. Pe acest temei au tăbărît asupra mea şi Meletos şi Anytos şi Lycon : Meletos dînd cuvînt duşmăniei poeţilor, Anytos, celei a meşteşugarilor şi a oamenilor politici şi Lycon, celei a retorilor. Astfel că, după cum spuneam la început, m-aş mira să fiu în stare în atît de puţină vreme să dovedesc neadevărul unei învinuiri atît de adînc înrădăcinate. Adevărul este acesta pe care vi-l spun eu, cetăţeni ai Atenei, iar vorba mea nu vă ascunde nimic şi nu ocoleşte nimic, nici lucruri mari, nici mărunte. Şi totuşi ştiu destul de bine că în felul acesta îmi atrag ura lor din aceleaşi vechi pricini ; ceea ce e, de altfel, o dovadă că spun

adevărul şi că tocmai acesta este răul meu nume şi acestea pricinile lui. Iar dacă, fie acum, fie altă dată, veţi cerceta aceste lucruri, veţi vedea că aşa este.

în privinţa învinuirilor aduse mie de primii acuzatori, fie de ajuns în faţa voastră apărarea aceasta. Iar acum voi încerca să mă apăr împotriva lui Meletos, omul acesta de treabă şi devotat cetăţii, din cît zice el, şi împotriva celui de al doilea rînd de acuzatori ai mei. Să luăm din nou, aşadar, învinuirea adusă de ei sub jurămînt, pentru că e vorba acum de alţi acuzatori. Sună cam aşa : ″Socrate calcă legea stricîndu-i pe tineri şi necrezînd în zeii în care crede cetatea, ci în alte divinităţi, noi." Cam aşa sună actul de acuzare ; să-i cercetăm acum fiecare punct în parte.

Se spune deci că eu calc legea stricînd tineretul. Eu însă, atenieni, spun că tocmai Meletos calcă legea, pentru că ia în glumă lucruri serioase, aducînd cu uşurătate oameni la judecată şi prefăcîndu-se plin de rîvnă şi de grijă pentru lucruri de care nu i-a păsat niciodată. Că aşa stau lucrurile, voi încerca să vă dovedesc şi vouă.

Meletos, vino aici şi spune-mi : ţi se pare, sau nu, foarte important ca tinerii să fie cît mai buni?

Sigur că da.

Atunci fii bun şi spune-le judecătorilor noştri: cine îi face pe tineri mai buni? Nu încape îndoială că ştii, de vreme ce porţi grija acestui lucru. Pe cel care îi strică l-ai găsit, după cum spui, adică pe mine, şi l-ai adus aici la judecată şi îl învinuieşti; dar acela care îi face mai buni, hai şi ne spune, arată-ne : cine este?

Vezi, Meletos, că taci şi nu poţi să răspunzi? Nu crezi că c un lucru de ruşine şi o dovadă îndestulătoare a spuselor mele : că nu te-ai sinchisit niciodată de asta? Hai, spune, vrednice Meletos, cine îi face pe tineri mai buni?

Legile.

Dar nu asta te întreb, preabunule, ci care om îi face mai buni, unul care să ştie printre altele, şi în primul rînd, şi acest lucru, adică legile.

Aceştia de aici, Socrate, judecătorii.

Cum adică, Meletos ; aceştia sînt în stare să-i educe pe tineri şi să-i facă mai buni?

Neîndoielnic.

Oare toţi, sau unii da şi alţii nu?

Toţi.

Minunată vorbă, jur pe Hera, şi mare belşug de oameni folositori ne arată. Dar ia spune-mi : Şi aceştia,

ascultătorii, îi fac pe tineri mai buni, sau nu?

Şi aceştia.

Dar membrii Sfatului?

Şi membrii Sfatului.

Doar n-ai să spui, Meletos, că membrii Adunării poporului îi strică pe tineri! Sau şi ei îi fac mai buni, cu toţii?

Şi ei.

S-ar părea deci că toţi atenienii, în afară de mine, îi fac pe tineri desăvîrşiţi; şi numai eu îi stric; aşa spui tu?

Hotărît că aşa spun.

Ai înţeles, de bună seamă, marea mea nefericire! Dar răspunde-mi : oare şi la cai ţi se pare că lucrurile stau astfel? Cei care îi fac mai buni sînt oamenii toţi şi unul singur e cel care îi strică? Sau, tocmai pe dos, în stare să-i facă mai buni e unul singur, sau sînt foarte puţini, şi anume cei de meserie, iar cei mai mulţi, ori de cîte ori au de-a face cu caii şi îi folosesc, îi strică? Oare nu aşa se întîmplă, Meletos, şi cu caii şi cu toate celelalte animale? Ba chiar aşa este, fie că tu şi cu Anytos sînteţi de acord, fie că nu ; şi mare noroc ar avea tinerii dacă unul singur i-ar strica şi toţi ceilalţi le-ar fi de folos. Ai dat însă o dovadă îndestulătoare, Meletos, că niciodată nu te-a frămîntat grija pentru tineri şi se vede limpede că nicidecum nu te-ai omorît cu firea cugetînd la lucrurile de care mă învinuieşti.

Mai spune-ne ceva, Meletos, pentru numele lui Zeus : oare e mai bine să trăieşti printre cetăţeni de treabă, sau printre ticăloşi? Hai, dragul meu, răspunde ; doar nu te întreb cine ştie ce lucru greu. Oare cei ticăloşi nu le fac rău celor care se află mereu în preajma lor, iar cei buni nu le fac ei bine?

Ba da, desigur.

Atunci, există cineva care preferă să fie înconjurat mai degrabă de oameni care-i fac rău, decît de oameni care să-i fie de folos? Răspunde, preabunule, căci şi legea îţi porunceşte să răspunzi. Există cineva care să vrea să-i facă rău cei din jur?

Sigur că nu.

Atunci, spune : oare mă aduci aici, la judecată, pentru că îi stric pe tineri şi-i fac ticăloşi dinadins, sau pentru că fac asta fără să-mi dau seama?

Sigur că dinadins.

Cum adică, Meletos? Cu atît eşti tu mai înţelept, la vîrsta ta, decît mine, la vîrsta mea, încît tu să-ţi fi dat seama că oamenii răi le fac întotdeauna rău celor din jurul lor, iar cei buni le fac bine iar eu să fi ajuns într-un asemenea hal de prostie încît să nu ştiu nici atîta, că dacă voi face ca un om din preajma mea să ajungă un ticălos, mă voi pune în primejdie ca acela să-mi facă rău la rîndu-i, aşa încît să-mi fac dinadins, după cum spui tu, acest neajuns atît de mare? De asta n-ai să mă convingi nici pe mine. şi cred că nici pe altcineva; ci, ori nu-i stric pe tineri, ori, dacă îi stric, o fac fără să vreau; încît tu, oricum ar sta lucrurile, minţi. Dacă îi stric fără voie, atunci după lege acest fel de greşeli fără voie nu trebuie aduse în faţa judecăţii; ci trebuie să fiu luat deoparte, învăţat şi sfătuit; pentru că e limpede că, dacă-mi voi da scama, voi înceta să fac ceea ce fac fără să vreau. Tu însă te-ai ferit să te apropii de mine şi să mă înveţi, şi n-ai vrut ; mă aduci în schimb aici, unde, după lege, trebuie aduşi cei care au nevoie de pedeapsă, şi nu de învăţătură.

Este însă destul de limpede, atenieni, ce spuneam eu, şi anume că lui Meletos nu i-a păsat niciodată, nici mult, nici puţin, de aceste lucruri. Totuşi, ia spune-ne : cum zici tu oare, Meletos, că-i stric eu pe tineri? Din acuzaţia pe care ai întocmit-o reiese că-i învăţ să nu creadă în zeii în care crede cetatea, ci în alte divinităţi, noi. Sau nu spui că îi stric prin aceste învăţături?

Ba da, chiar aşa spun.

Atuncea, Meletos, chiar în numele acestor zei despre care e vorba acum, spune-ne şi mai lămurit, atît mie, cît şi acestor oameni, pentru că eu nu reuşesc să înţeleg : afirmi oare că cu învăţ lumea să creadă că există unii zei şi eu însumi cred că există zei, deci nu sînt cu totul ateu (şi astfel, deci, nu calc legea), însă nu cred în zeii cetăţii, ci în alţii, şi despre aceasta să fie vorba cînd pomeneşti în acuzarea mea de ″alţi zei"; sau afirmi că eu nu cred deloc în zei şi-i învăţ aşa şi pe ceilalţi?

Aşa spun, că nu crezi deloc în zei.

O, uimitorule Meletos, pentru ce spui acestea? Deci eu nu cred că Soarele şi Luna sînt zei, cum cred ceilalţi oameni?

Mă jur pe Zeus, judecători, bineînţeles că nu crede, de vreme ce spune că Soarele e de piatră iar Luna — de pămînt.

Bine, dar îţi închipui că-l acuzi pe Anaxagoras, dragul meu Meletos, şi astfel îţi arăţi dispreţul faţă de judecători, socotindu-i

atît de puţin învăţaţi încît să nu ştie că tocmai lucrările lui Anaxagoras din Clazomene sînt pline de astfel de vorbe ; pasă-mi-te şi tinerii le-ar învăţa de la mine cînd, dimpotrivă, ar putea, cumpărîndu-le de la teatru cu cel mult o drahmă, să-şi bată joc de Socrate, dacă el ar pretinde că îi aparţin aceste învăţături, de altfel atît de ciudate. Dar, pentru numele lui Zeus, asta e părerea ta despre mine, că nu cred deloc în zei?

Nu crezi, mă jur pe Zeus, nu crezi cîtuşi de puţin.

Nu eşti de bună credinţă, Meletos, iar acum — nici faţă de tine însuţi, pare-mi-se. Eu socotesc, atenieni, că acest om e pătimaş şi nestăpînit la culme şi că într-adevăr din patimă şi nestăpînire, ca şi fiindcă e prea tînăr, a întocmit această acuzaţie. Pentru că el se aseamănă cuiva care ar pune, ca să mă încerce, un fel de enigmă: ″Oare îşi va da seama Socrate, înţeleptul, că cu mă ţin de glume şi mă contrazic, sau îi voi înşela şi pe el şi pe ceilalţi ascultători?" Mi se pare, într-adevăr, că el se contrazice în acuzaţie, ca şi cum ar spune : ″Socrate calcă legile pentru că nu crede în zei iar în schimb crede în zei." Desigur, acestea sînt vorbele cuiva care glumeşte.

Cercetaţi împreună cu mine, cetăţeni, de ce mi se pare mie că glumeşte ; iar tu răspunde-ne, Meletos. Voi însă, amintiţi-vă ce v-am rugat de la început, să nu murmuraţi împotriva mea dacă voi vorbi în felul meu obişnuit.

Se află oare cineva, Meletos, care să creadă că există lucruri omeneşti, fără să creadă că există oameni? Să răspundă, atenieni, şi să nu mai facă mereu zarvă! Este cineva care să nu creadă că există cai, dar să creadă că există călărie? Sau să nu creadă că există flautişti, dar să creadă că există arta flautistului? Nu, Meletos, preaales bărbat, nu există; dacă tu nu vrei să răspunzi, ţi-o voi spune eu şi ţie şi celorlalţi de aici. Atunci răspunde măcar la ceea ce urmează : poate cineva să creadă că există lucruri privitoare la daimoni, fără să creadă în daimoni?

Nu se poate.

Cît îţi sînt de îndatorat că ai răspuns în sfîrşit, silit fiind de cei de faţă! Spui, aşadar că eu cred şi îi învăţ pe alţii lucruri privitoare la daimoni, zici tu, şi aşa ai şi întărit prin jurămînt, în actul de acuzare. Dar, de vreme ce eu cred în lucrurile privitoare la daimoni, urmează neapărat de aici că eu cred şi în daimoni. Nu aşa stau lucrurile? Ba chiar aşa; şi socotesc că gîndeşti la fel

cu mine, de vreme ce nu răspunzi. Iar pe daimoni nu-i credem zei sau odrasle de zei? Aşa e, sau nu?

Da, desigur.

Deci, de vreme ce eu cred în daimoni, după cum zici, iar daimonii sînt nişte zei, tocmai de aceea spun eu că umbli cu enigme şi cu glume cînd spui că eu nu cred în zei, şi apoi, din nou, că aş crede, de vreme ce cred în daimoni. Căci dacă daimonii sînt odraslele zeilor, copii din flori, fie de la nimfe, fie de la alte mame, după cum se povesteşte, cine ar crede că există odrasle ale zeilor, dar zei, nu? Ar li la fel de lipsit de noimă ca şi cum cineva ar crede că există odraslele cailor şi măgarilor, catîrii, iar cai şi măgari n-ar crede că există. Dar nu cu alt gînd ai întocmit, Meletos, această acuzaţie, decît pentru a ne pune la încercare, sau pentru că nu aveai nici o acuzaţie adevărată pe care s-o arunci asupra mea; iar să convingi pe cineva, oricît de puţină minte ar avea, că a crede în cele privitoare la daimoni nu e totuna cu a crede în cele privitoare la zei, ci înseamnă a nu crede nici în daimoni, nici în zei, nici în eroi, să convingi pe cineva de aceasta, zic, nu e cu putinţă prin aici un meşteşug.

Sper însă, atenieni, că nu mai e nevoie de multă apărare ca să vă arăt că eu nu calc legile, precum mă acuză Meletos ; după mine, cît am vorbit e de ajuns. Dar după cum am spus şi mai înainte, am atras asupra mea o mare ură şi din partea multora ; să ştiţi preabine că aşa este. Iar dacă mă va duce la pieire ceva, nu va fi nici Meletos, nici Anytos, ci ponegrirea şi invidia mulţimii ; acestea au dus la pieire şi pe mulţi alţi oameni, şi oameni de treabă, şi cred că vor continua să-i piardă; nici o primejdie să fiu eu ultimul!

Poate că ar spune cineva: ,,Oare nu ţi-e ruşine, Socrate, că ai făcut asemenea fapte pentru care te afli acum în primejdie de moarte?" Iar eu i-aş putea răspunde pe drept cuvînt : ,,Omule, nu ai dreptate dacă-ţi închipui că acela care poate fi cît de cît folositor trebuie să cîntărească sorţii de moarte ori viaţă, ci nu să ia aminte la un singur lucru, ori de cîte ori făptuieşte ceva, şi anume dacă ceea ce face e drept sau nedrept şi dacă e lucru vrednic de un om bun sau de un om rău. După vorba ta ar fi nişte oameni de nimic toţi eroii care şi-au dat viaţa la Troia, atît ceilalţi cît şi fiul zeiţei Thetis, el căruia primejdia i s-a părut atît de vrednică de dispreţ pe lîngă ameninţarea ruşinii, încît, atunci

cînd el ardea de dorinţa de a-l ucide pe Hector şi cînd mama sa, zeiţă fiind, i-a spus cam aşa : «Copilul meu, dacă vei răzbuna moartea prietenului tău Patrocle şi-l vei ucide pe Hector, vei muri şi tu ; căci îndată după Hector ţi-e pregătită pieirea», deci auzind atunci aceste cuvinte, n-a luat în seamă moartea şi primejdia, temîndu-se mult mai mult să-şi ducă viaţa ca un netrebnic, fără să-şi răzbune prietenii, şi a zis : «De-aş muri pe dată după ce l-am pedepsit pe cel ce mi-a făcut nedreptate, ca să nu rămîn de batjocură, aici, lîngă corăbiile încovoiate, povară gliei». Crezi că el n-a dispreţuit moartea şi primejdia?" Şi într-adevăr, atenieni, aşa şi trebuie să fie : ori că ţi-ai ales singur un loc în luptă, socotindu-l cel mai potrivit, ori că ai fost aşezat acolo de comandantul tău, în locul acela trebuie, cred eu, să înfrunţi neclintit primejdia, fără să iei în seamă nici moartea, nici altceva, orice ar fi, ci numai dezonoarea.

Iar eu aş săvîrşi într-adevăr ceva groaznic dacă, după ce atunci cînd m-au rînduit într-un post arhonţii pe care voi i-aţi ales ca să-mi comande la Potideea, ca şi la Amphipolis şi la Delion, acolo unde m-au aşezat ei acolo am rămas, ca şi oricare altul, înfruntînd primejdia morţii, acum, în schimb, cînd Zeul îmi rînduieşte, după cum am socotit şi am înţeles eu, că trebuie să-mi petrec viaţa cugetînd şi scrutîndu-mă pe mine şi pe alţii, acum eu, temîndu-mă sau de moarte sau de orice altceva, mi-aş părăsi postul. Acesta ar fi un lucru groaznic şi într- adevăr, pe bună dreptate aş fi dus la închisoare sub cuvînt că nu cred în zei, de vreme ce n-aş da crezare oracolului, şi m-aş teme de moarte, şi aş socoti că sînt înţelept fără să fiu.

Căci să te temi de moarte, cetăţeni, nu este nimic altceva decît să-ţi închipui că eşti înţelept fără să fii ; înseamnă să crezi că ştii ceea ce nu ştii. Căci nimeni nu ştie ce este moartea şi nici dacă nu e cumva cel mai mare bine pentru un om, dar toţi se tem de ea ca şi cum ar fi siguri că e cel mai mare rău. Iar acest fel de a gîndi cum să nu fie tocmai prostia aceea vrednică de dispreţ — de a crede că ştii ceea ce nu ştii? Eu însă, atenieni, poate că tocmai prin aceasta şi în acest punct mă deosebesc de cei mai mulţi (chiar dacă ar însemna să spun că într-o privinţă sînt mai înţelept decît altul), şi anume că, dacă nu ştiu mare lucru despre cele din Hades, îmi şi dau seama că nu ştiu. Dar a face nedreptăţi şi a nu te supune celui mai bun, fie el om sau Zeu, ştiu că acestea sînt fapte rele şi ruşinoase. Aşadar, de nişte

lucruri despre care nu ştiu dacă nu cumva sînt bune nu mă voi teme şi nu voi fugi de ele mai degrabă decît de aceste lucruri despre care ştiu sigur că sînt rele.

Încît nici dacă voi mi-aţi da drumul acum, împotriva vorbelor lui Anytos care a spus că sau trebuia de la bun început să nu fiu adus aici, sau, de vreme ce am fost adus, nu e cu putinţă să nu fiu osîndit la moarte, pentru că dacă aş scăpa, zice el, fiii voştri care şi aşa se îndeletnicesc cu ceea ce îi învaţă Socrate, ar ajunge stricaţi pe de-a-ntregul cu toţii; şi dacă pe lîngă acestea mi-aţi spune: ″Socrate, acum nu-i vom da ascultare lui Anytos, ci te lăsăm liber, însă cu condiţia să nu-ţi mai petreci vremea niciodată cu această cercetare, nici să nu mai filosofezi; iar dacă vei mai fi prins făcînd acestea, vei fi dat morţii"; dacă mi-aţi da drumul, zic, cu această condiţie, atunci v-aş spune : ″Atenieni, în ceea ce mă priveşte vă mulţumesc şi vă sînt recunoscător, dar mă voi supune mai degrabă Zeului decît vouă şi, cîtă vreme voi mai avea suflare în mine şi voi mai fi în stare, nu voi înceta pentru nimic în lume să filosofez şi să vă îndemn, precum şi să atrag atenţia mereu oricui mi-ar ieşi în cale, spunîndu-i după obicei : «O, preabunule, tu care eşti atenian, din cetatea cea mai mare şi mai vestită în înţelepciune şi putere, nu ţi-e oare ruşine că de bani te îngrijeşti, ca să ai cît mai mulţi, şi cît mai multă glorie şi cinstire, iar de cuget, şi de adevăr, şi de suflet ca să fie cît mai frumos, nu te îngrijeşti şi nu-ţi pasă?» Şi dacă cineva dintre voi se va împotrivi şi va spune că se îngrijeşte, nu-l voi lăsa să plece îndată şi nu mă voi îndepărta de el, ci-l voi întreba şi-l voi cerceta şi-l voi mustra, iar dacă mi se va părea că n-a dobîndit virtutea dar spune că a dobîndit-o, îl voi certa că pune foarte puţin preţ pe cele mai însemnate lucruri şi cel mai mare preţ pe lucruri de nimic. Aşa voi face cu cu orice om pe care-l voi întîlni, fie tînăr, fie bătrîn, străin sau cetăţean, dar mai ales cu voi, cetăţenii, pentru că-mi sînteţi mai apropiaţi prin obîrşie. Căci aşa porunceşte Zeul, fiţi siguri de asta. Şi socotesc că voi n-aţi avut încă parte în cetate de un bine mai mare decît supunerea mea la porunca Zeului.

Căci nu fac nimic altceva decît să colind oraşul încercînd mereu să vă conving, şi pe tineri şi pe bătrîni, să nu vă îngrijiţi de trup şi de bani nici mai mult, nici deopotrivă ca de suflet, spre a-l face să fie cît mai bun, spunîndu-vă că nu virtutea se naşte din avere, ci din virtute vin şi averea şi toate celelalte

bunuri, pentru fiecare om în parte, ca şi pentru cetate. Dacă spunînd acestea îi stric pe tineri, atunci aceste lucruri ar putea fi vătămătoare ; dar dacă spune cineva că eu vorbesc într-alt fel, n-are dreptate. în această privinţă v-aş mai spune, deci, atenieni, doar atît : ascultaţi-l pe Anytos sau nu, daţi-mi drumul sau nu-mi daţi dramul, eu nu voi face altceva nici dacă trebuie să mor de nenumărate ori.

Nu murmuraţi, atenieni, ci faceţi mai departe cum v-am rugat, nu murmuraţi, orice aş spune, ci ascultaţi; căci ascultînd cred că veţi avea şi un folos. Am de gînd să vă mai spun unele lucruri care vor stîrni poate şi strigăte : să nu faceţi asta cu nici un chip. Căci, să ştiţi bine, dacă mă veţi ucide cumva pe mine care sînt cum v-am spus, nu-mi veţi face mie mai mult rău decît vouă înşivă. Pentru că mie, nici Meletos, nici Anytos nu mi-ar putea face vreun rău. N-ar avea cum, căci nu cred că legea îngăduie ca omul mai bun să sufere din pricina celui mai rău. Fireşte, m-ar putea osîndi la moarte sau m-ar putea izgoni în exil sau lipsi de drepturile de cetăţean. Asemenea lucruri, însă, ar putea fi nefericiri mari după gîndul acestui om sau după altcineva, dar eu nu le socotesc aşa ; cu mult mai mare nefericire e să faci ceea ce face acesta acum, încercînd să osîndească un om la moarte pe nedrept. De aceea mă. apăr acum : nu pentru mine, cum s-ar putea crede, departe de asta, atenieni ; pentru voi mă apăr, ca nu cumva, osîndindu-mă, să păcătuiţi faţă de darul pe care vi l-a făcut Zeul. Căci dacă mă veţi ucide pe mine, nu veţi mai găsi lesne un alt om care, cu adevărat — chiar dacă ar părea o vorbă caraghioasă — să fie pus de Zeu pe lîngă cetate întocmai ca pe lîngă un cal, mare şi de soi dar care, din pricina mărimii, ar fi cam leneş şi ar trebui să fie trezit de un tăun ; la fel mi se pare că m-a aşezat Zeul pe lîngă cetate pe mine, unul care nu va înceta de fel să vă trezească şi să vă convingă, şi să vă mustre cît e ziua de lungă, ţinîdu-se de voi pretutindeni. Nu veţi mai avea parte uşor de un astfel de om, atenieni, aşa că, dacă-mi veţi da ascultare, mă veţi cruţa. Voi însă, mîniaţi, ca nişte oameni treziţi din somn cînd abia au aţipit, veţi lovi poate în mine şi, dîndu-i ascultare lui Anytos, mă veţi osîndi poate cu uşurinţă la moarte ; apoi însă aţi continua să dormiţi tot restul vieţii, dacă nu cumva Zeul, avînd grijă de voi, v-ar trimite pe altcineva. Că sînt un om pe care Zeul l-a dăruit cetăţii, v-aţi putea da seama şi de aici : nu pare a fi

lucru omenesc lipsa mea de grijă pentru toate ale mele, statornica mea nepăsare faţă de treburile casei, timp de atîţia ani, faptul că m-am îndeletnicit în schimb cu treburile voastre, apropiindu-mă mereu de fiecare în parte, ca un părinte sau ca un frate mai mare, dîndu-mi osteneala de a vă convinge să năzuiţi spre virtute. Şi măcar dacă aş trage vreun folos sau aş lua vreo plată pentru că vă dau aceste îndemnuri, ar mai avea o noimă ; acum însă, vedeţi şi voi că aceia care mă acuză, deşi îmi aruncă învinuiri cu atîta neruşinare în toate celelalte privinţe, totuşi n-au putut avea chiar neruşinarea de a aduce un martor cum că eu aş fi luat sau aş fi cerut vreodată plată. în schimb cred că aduc eu un martor vrednic de crezare că spun adevărul : sărăcia mea.

Vi se pare poate ciudat că eu dau tîrcoale fiecăruia în parte, îl sfătuiesc astfel şi mă ostenesc cu el, iar în public, în faţa mulţimii, nu îndrăznesc să vin, ca să dau sfaturi cetăţii. Pricina e aceea despre care m-aţi auzit adesea vorbind pretutindeni : că în mine vorbeşte ceva divin, un Zeu, după cum, în bătaie de joc, a scris şi Meletos în acuzaţie. Şi anume, încă de cînd eram copil, există un glas care, ori de cîte ori se face auzit, mă opreşte să fac ceea ce aveam de gînd, dar niciodată nu mă îndeamnă să fac ceva. El este cel care se împotriveşte să mă ocup de treburile cetăţii. Şi cred că pe bună dreptate se împotriveşte. Să ştiţi bine, atenieni : dacă eu m-aş fi apucat să mă ocup de treburile publice, de mult aş fi pierit fără nici un folos, nici pentru voi, nici pentru mine. Şi să nu vă mîniaţi că spun adevărul; n-are cum scăpa de pieire un om care vi se împotriveşte după cinstită dreptate, vouă sau altei mulţimi, încercînd să împiedice în cetate multe lucruri nedrepte şi nelegiuite ; ci acela care luptă într-adevăr pentru dreptate, dacă vrea să scape cu viaţă cît de puţină vreme, trebuie să rămînă un om de rînd şi nu să aibă vreo funcţie publică.

Iar eu vă voi aduce dovezi trainice pentru aceasta, nu vorbe, ci lucrurile pe care le preţuiţi voi : fapte. Ascultaţi deci ce mi s-a întîmplat, ca să ştiţi că pentru nimic în lume nu m-aş abate de la dreptate de teama morţii, dar că neabătîndu-mă, m-aş îndrepta totodată spre pieire. O să vă spun lucruri mai de rînd, ca la judecăţi, dar sînt lucruri adevărate.

Eu n-am avut niciodată altă însărcinare publică în cetate, atenieni, dar membru al Sfatului am fost ; şi s-a întîmplat să-i

vină rîndul la pritanie tribului nostru, Antiochis, atunci cînd voi aţi vrut ca, pe cei zece generali care n-au adunat trupurile celor morţi în bătălia navală, să-i judecaţi laolaltă, călcînd legea, după cum v-aţi dat seama cu toţii mai tîrziu. Dintre toţi pritanii, numai eu m-am împotrivit să călcaţi legile şi am votat împotrivă ; şi deşi vorbitorii erau gata să mă acuze şi să mă trimită în judecată, în timp ce voi strigaţi şi-i întărîtaţi, eu am socotit că trebuie să înfrunt primejdia de dragul legii şi al dreptăţii, mai degrabă decît să vă ţin partea vouă, care voiaţi să daţi hotărîri nedrepte, numai pentru că m-aş fi temut de lanţuri sau de moarte.

Şi acestea se întîmplau pe cînd în cetate era încă orînduirea democratică. Dar după ce a venit oligarhia, cei treizeci ne-au chemat în Tholos, pe mine şi pe alţi patru, şi ne-au poruncit să-l aducem din Salamina pe Leon Salamineanul, ca să-l ucidă ; după cum au dat multe porunci de acest soi şi multor altora, vrînd să compromită pe cît mai mulţi. Insă eu, atunci, nu prin vorbă, ci prin faptă am arătat că nu-mi pasă de moarte nici cît negru sub unghie, dacă n-ar fi o vorbă cam necioplită, dar, să nu fac ceva nedrept şi nelegiuit, de asta îmi pasă din plin. Căci pe mine acea cîrmuire n-a reuşit să mă înspăimînte, cît era ea de puternică, aşa încît să fac ceva nedrept; ci, după ce am ieşit din Tholos, ceilalţi patru s-au dus în Salamina şi l-au adus pe Leon, iar eu, plecînd de acolo, m-am dus acasă. Şi poate că aş fi fost ucis din această cauză, dacă acea cîrmuire n-ar fi căzut curînd după aceea. Şi pentru aceste lucruri există mulţi martori. Credeţi aşadar că aş mai fi fost în viaţă atîta vreme, dacă m-aş fi îndeletnicit cu treburile publice şi, purtîndu-mă cum se cade să se poarte un om de treabă, le-aş fi venit în ajutor celor drepţi şi, după cum se şi cuvine, aş fi pus acest lucru mai presus de toate? Departe de asta, atenieni; şi nici altcineva, oricine ar fi fost, n-ar fi rămas în viaţă. Insă pe mine mă veţi găsi acelaşi om în tot cursul vieţii, chiar dacă am avut o însărcinare publică, acelaşi şi ca simplu cetăţean : unul care nu a îngăduit niciodată ceva împotriva dreptăţii, nimănui — nici altora şi nici vreunuia din cei pe care acuzatorii îi numesc discipolii mei.

De fapt, profesor nu i-am fost nimănui; dar dacă cineva dorea să mă asculte vorbind şi îndeletnicindu-mă cu ale mele, fie acela tînăr sau bătrîn, eu n-am împiedicat niciodată pe nimeni. Şi nici nu iau bani ca să vorbesc, nici nu tac dacă nu iau

bani, ci stau la îndemînă deopotrivă celui bogat şi celui sărac, ca să mă întrebe şi, dacă cineva vrea, să asculte ce spun şi să-mi răspundă. Iar dacă vreunul din ei devine astfel om de treabă ori ba, nu e drept să fiu eu răspunzător de aceasta, de vreme ce nici n-am făgăduit vreodată învăţătură cuiva şi nici n-am învăţat pe nimeni. Iar dacă cineva spune că a învăţat vreodată de la mine sau a auzit între patru ochi ceva ce n-au auzit şi toţi ceilalţi, să ştiţi bine că nu spune adevărul.

Dar atunci de ce le-o fi plăcînd unora să petreacă multă vreme cu mine? Aţi auzit de ce, atenieni, căci v-am spus întreg adevărul : le place să asculte cum sînt puşi la cercetare cei care par înţelepţi dar nu sînt ; de bună seamă nu e ceva lipsit de farmec! După cum vă spun, acest lucru mi-a fost rînduit de Zeu, atît prin răspunsul oracolului, cît şi prin vise, ca şi în orice chip în care a rînduit vreodată voinţa divină cîte unui om să facă ceva. Aceste lucruri sînt şi adevărate, atenieni, şi uşor de dovedit. Căci dacă eu îi stric pe unii tineri iar pe alţii i-am şi stricat, desigur că ar fi trebuit ca dintre ei, cîţiva, ajunşi oameni în toată firea, să-şi dea seama că, pe cînd erau tineri, eu i-am sfătuit de rău; iar acum, venind în faţa judecăţii, ar fi trebuit să mă acuze şi să se răzbune pe mine. Iar dacă ei n-ar fi vrut, s-ar fi cuvenit ca unele rude ale lor, fraţi, părinţi sau alţi oameni apropiaţi, să-şi amintească şi să se răzbune, dacă tinerii înrudiţi cu ei ar fi suferit vreun rău din partea mea. Şi chiar văd că sînt de faţă aici mulţi dintre ei; întîi de toate iată-l pe Criton, de vîrsta mea şi din acelaşi dem cu mine, tatăl lui Critobul acesta de aici, apoi Lysanias din Sfettos, tatăl lui Aischines aici de faţă; mai e şi Antiphon din Cephisios, tatăl lui Epigenes ; iar alţii sînt oameni ai căror fraţi au ajuns să aibă aceleaşi preocupări, Nicostratos al lui Theozotides, fratele lui Theodot — căci Theodot însuşi a murit, aşa că nu mai poate cere nimic — şi Paralos al lui Demodocos, al cărui frate era Theages ; e aici şi Adeimantos al lui Ariston, fratele lui Platon acesta de aici, şi Aiantodor, frate cu Apollodor. Şi aş mai putea înşira pe mulţi alţii din rîndul cărora trebuia mai degrabă să-şi aleagă Meletos un martor pentru cuvîntarea sa ; iar dacă a uitat, atunci să-l aducă acum, eu îi dau voie, şi să ne spună, dacă are de spus ceva de acest fel. Dimpotrivă, cetăţeni, veţi afla că toţi sînt gata să-mi vină într-ajutor, mie care i-am stricat, mie care le-am făcut rău rudelor lor, după cum spun Meletos şi Anytos. Să zicem că aceia pe care

i-am stricat ar avea vreun motiv să-mi vină într-ajutor : dar aceşti oameni neatinşi de stricăciune, deja în vîrstă, rude cu ei, ce alt motiv ar avea să-mi vină într-ajutor, decît cel neocolit şi drept, şi anume încredinţarea că Meletos minte iar eu spun adevărul?

Dar destul, atenieni ; cele pe care le-aş avea de spus în apărarea mea sînt cam acestea, sau, să zicem, altele cam la fel. Cîte cineva s-ar înfuria poate, amintindu-şi că, în ce-l priveşte, chiar dacă a avut de dat o luptă mai uşoară decît aceasta, i-a rugat şi i-a implorat pe judecători cu multe lacrimi, aducîndu-şi în faţa lor, pentru a le stîrni cît mai multă milă, copiii, rudele, prieteni mulţi ; eu, în schimb, nu voi face nimic din toate acestea, chiar dacă mi-e dat să înfrunt aici, după cît se pare, primejdia de pe urmă. Poate că vreunul, cugetînd astfel, va fi mai înverşunat împotriva mea şi, mîniat din aceste pricini, îşi va da votul sub îndemnul mîniei. Dacă există un astfel de om printre voi — dar în ceea ce mă priveşte eu nu cred — dacă totuşi există, mi se pare că îi voi vorbi ceea ce se cuvine spunîndu-i : ″Dragul meu, şi eu am rude. După vorba lui Homer, nici eu nu m-am născut dintr-un stejar sau dintr-o stîncă, ci din oameni, aşa încît am şi eu rude, ba am şi fii : trei la număr — unul deja adolescent, iar doi, copii încă. Totuşi nu-l voi aduce aici pe nici unul dintre ei ca să vă rog să mă achitaţi. De ce nu voi face aşa ceva? Nu din trufie, atenieni, şi nici din lipsă de respect faţă de voi ; dacă mă port cu îndrăzneală în faţa morţii sau nu, e altă poveste ; dar pentru bunul renume şi al meu, şi al vostru şi al cetăţii întregi, mi se pare că nu e frumos să fac un astfel de lucru la vîrsta mea şi avînd această faimă, adevărată sau falsă, dar oricum o faimă încetăţenită, cum că Socrate se deosebeşte cu ceva de ceilalţi oameni. Dacă aceia dintre voi care par mai răsăriţi fie prin înţelepciune, fie prin vitejie sau prin orice altă virtute, s-ar purta aşa cum am spus, ar fi un lucru ruşinos, aşa cum am văzut de multe ori că unii, venind în faţa judecăţii, deşi s-ar zice că e ceva de capul lor, fac totuşi lucruri de necrezut, ca şi cum şi-ar închipui că dacă ar fi condamnaţi la moarte li se va întîmpla ceva îngrozitor; de parcă le-ar fi dat să fie nemuritori dacă nu i-aţi ucide voi; după mine, aceştia acoperă oraşul de ruşine, aşa încît un străin şi-ar putea chiar închipui că tocmai atenienii cei mai deosebiţi în virtute, aleşi în posturi de conducere şi în alte locuri de cinste, nu se deosebesc întru nimic

de femei. Iar aceste lucruri nici noi nu trebuie să le facem, cetăţeni ai Atenei (noi, cei despre care se crede că însemnăm ceva, cît de cît) şi, chiar dacă noi am fi în stare să le facem, nu trebuie să ne lăsaţi voi; ci trebuie, dimpotrivă, să arătaţi că mai degrabă îl veţi condamna pe cel care joacă această jalnică piesă de teatru şi face oraşul de rîs, decît pe cel care se poartă cu stăpînire de sine.

Pe lîngă cele care privesc bunul renume, atenieni, nu mi se pare nici drept să te rogi de judecător şi datorită rugăminţilor să scapi, ci se cuvine să-l lămureşti şi să-l convingi. Căci doar nu e pus acolo judecătorul ca să împartă dreptatea după bunul lui plac, ci ca să judece; şi el a jurat să nu ţină partea cui i s-ar năzări lui, ci să facă dreptate după lege. Aşa că nici noi nu trebuie să vă deprindem a vă călca jurămîntul, şi nici voi nu trebuie să vă deprindeţi; pentru că astfel nici unii, nici alţii, n-am arăta zeilor evlavia cuvenită. Să nu vă închipuiţi deci, atenieni, că se cade să fac în faţa voastră lucruri despre care socotesc că nu sînt nici frumoase, nici drepte şi nici cucernice, cu atît mai puţin — sfinte Zeus — tocmai acum cînd sînt acuzat de impietate de acest Meletos. Căci e limpede că dacă aş încerca să vă conving şi să vă silesc prin rugăminţi pe voi care vă aflaţi sub jurămînt, atunci v-aş învăţa să nu credeţi în zei şi, apărîndu-mă, cu adevărat m-aş acuza că nu cred în zei. Dar cu totul altfel stau lucrurile; căci eu cred în zei, atenieni, ca nimeni dintre acuzatorii mei, şi vă dau în grijă, vouă şi Zeului, să judecaţi în privinţa mea aşa cum urmează să fie cel mai bine şi pentru mine şi pentru voi.

II

Deşi aţi votat împotriva mea, atenieni, eu nu sînt supărat, şi aceasta din multe pricini ; mai cu seamă că n-a fost ceva neaşteptat pentru mine, ci mă mir mai degrabă de numărul de voturi de fiecare parte ; nu-mi închipuiam că va fi o majoritate atît de mică, ci mă aşteptam la una covîrşitoare. Se pare însă că, dacă numai treizeci de voturi ar fi ieşit altfel, eu aş fi fost achitat. După cîte cred, de acuzaţia lui Meletos am şi fost achitat; şi nu numai că am fost achitat dar e cît se poate de limpede pentru oricine că, dacă n-ar fi venit aici şi Anytos şi Lycon ca să mă acuze, el ar fi fost acum dator să plătească amenda de o mic de drahme pentru că n-ar fi avut do partea lui nici o cincime din voturi.

Aşadar acest om mă socoteşte vrednic de pedeapsa cu moartea. Fie ; eu însă ce pedeapsă să propun la rîndul meu, atenieni? De bună seamă pe cea care mi se cuvine. Cum adică? Ce mi se cuvine să sufăr sau să plătesc pentru acel lucru din cauza căruia, odată aflat, n-am mai avut în viaţă răgaz, ci am lăsat deoparte cele rîvnite de mulţime — treburile băneşti şi rostul casei, însărcinarea de strateg, succesele oratorice în Adunare şi tot felul de alte magistraturi, uneltiri şi rivalităţi cîte sînt în cetate, socotindu-mă prea cinstit ca să pot fi la adăpost dacă mă apuc de astfel de lucruri, şi nu m-am dus acolo unde nu puteam fi de nici un folos nici vouă, nici mie însumi, ci, socotind că dacă mă duc la fiecare în parte îi fac cel mai mare bine, după cum spun, m-am îndreptat spre această îndeletnicire, apucîndu-mă să-l conving pe fiecare dintre voi să nu se îngrijească de lucrurile sale înainte de a se îngriji de sine — ca să devină cît mai bun şi mai înţelept — şi nici să nu se îngrijească de cele ce sînt ale cetăţii înainte de a se îngriji de cetatea însăşi, şi de toate celelalte — după aceeaşi rînduială. Aşadar, ce mi se cuvine pentru că sînt un astfel de om? Ceva bun, atenieni, dacă trebuie într-adevăr judecat după vrednicie ; şi anume un bine care să mi se potrivească. Aşadar, ce e potrivit pentru un om sărac şi făcător de bine, care are nevoie de răgaz ca să vă îndemne? Nimic altceva nu e mai potrivit, atenieni, decît ca un astfel de om să fie hrănit în Pritaneu, cu mult mai potrivit decît să fie hrănit acolo un învingător olimpic, la călărie, la cursele cu cai pereche ori cu care grele. Pentru că acela vă face să vă credeţi doar mulţumiţi, dar eu vă fac să fiţi; şi el nu duce lipsă de hrană, iar eu duc lipsă. Aşadar, dacă trebuie să mă osîndesc la ceva după dreptatea cuvenită, la aceasta mă osîndesc, să fiu hrănit în Pritaneu.

S-ar putea ca, spunînd aceasta, să vă par la fel cum v-am părut cînd vorbeam despre jeluiri şi rugăminţi, şi anume trufaş; nu e aşa, atenieni, ci lucrurile stau după cum urmează: sînt convins că eu nu fac rău nimănui de bună voie, dar pe voi nu vă pot convinge de acest lucru, pentru că am vorbit unii cu alţii doar puţină vreme ; dacă şi la voi ar fi fost, ca la alţii, legea să nu se hotărască asupra vieţii sau morţii cuiva după o singură zi de judecată, ci după mai multe, atunci cred că v-aş fi putut convinge ; acum însă nu e uşor să respingi învinuiri grele în timp puţin. Convins fiind că nu fac nimănui nici o nedreptate, cu atît

mai puţin am de gînd să mă nedreptăţesc pe mine însumi recunoscînd că sînt vrednic de pedeapsă şi propunînd vreun fel anume de pedeapsă. De ce m-aş teme? Să nu sufăr ceea ce Meletos cere împotriva mea, lucru despre care vă spun că nu ştiu nici dacă e un bine, nici dacă e un rău? Iar în schimb să aleg cele despre care ştiu bine că sînt rele, şi la acestea să mă osîndesc? La închisoare cumva? Ce nevoie am să trăiesc în închisoare, rob al puterii mereu reînnoite a Celor unsprezece? Sau là amendă să mă condamn şi să stau în lanţuri pînă ce voi plăti totul? Dar pentru mine ar însemna tot ceea ce v-am spus adineaori ; pentru că n-am bani să plătesc. Atunci să mă condamn la exil? Probabil că aţi primi. Mult ar mai trebui să ţin la viaţă ca să fiu atît de lipsit de judecată încît să nu-mi dau seama: dacă voi, concetăţenii mei fiind, n-aţi putut răbda îndeletnicirile şi vorbele mele, ci au devenit pentru voi prea apăsătoare şi prea nesuferite, aşa încît acum încercaţi să scăpaţi de ele, atunci cum să le suporte alţii cu uşurinţă? Bineînţeles că nu le vor răbda, atenieni.

Frumoasă viaţă aş mai avea, de altfel, plecînd în exil la vîrsta mea, schimbînd cetate după cetate şi alungat de peste tot! Ştiu foarte bine că, oriunde m-aş duce, tinerii ar veni să mă asculte ca şi aici. Dacă îi iau la goană, mă vor alunga şi ei, convingîndu-i pe bătrîni s-o facă; dacă nu-i gonesc, mă vor alunga, în interesul tinerilor, părinţii şi rudele lor.

Poate că ar spune cineva: ″Plecînd în exil, n-ai putea oare, Socrate, să trăieşti în tăcere şi linişte?" Acest lucru e cel mai greu să-l lămuresc unora dintre voi. Căci dacă vă spun că asta ar însemna să nu mă supun Zeului şi că de aceea îmi e cu neputinţă să stau liniştit, nu mă veţi crede, socotind că-mi bat joc de voi; pe de altă parte, dacă vă spun că pentru un om e chiar cel mai mare bine să discute în fiecare zi despre virtute şi despre celelalte lucruri cu privire la care m-aţi auzit vorbind şi supunîndu-mă pe mine şi pe alţii cercetării, în timp ce viaţa lipsită de această cercetare nu e trai de om, dacă vă spun toate acestea, mă veţi crede cu atît mai puţin. Totuşi aşa stau lucrurile, cetăţeni, dar să vă conving nu e uşor. Şi în acelaşi timp nu m-am împăcat cu gîndul să mă socotesc vrednic de vreo pedeapsă. Totuşi, dacă aş avea bani, m-aş osîndi să plătesc cît aş putea plăti, căci aceasta n-ar avea cum să-mi facă vreun rău; acum însă n-am bani, decît dacă aţi fi dispuşi să mă osîndiţi la

cît aş fi eu în stare să plătesc. Poate că aş fi în stare să plătesc o mină de argint, aşadar la atîta mă osîndesc. însă iată, cetăţeni, că Platon şi Criton şi Critobul şi Apollodor mă îndeamnă să mă osîndesc la treizeci de mine şi se pun chezaşi; deci mă condamn la atît; iar pentru bani veţi avea aceşti chezaşi demni de încredere.

III

Pentru că n-aţi vrut să mai aşteptaţi puţin, atenieni, aceia care vor vrea să defăimeze cetatea vă vor scoate nume rău şi vă vor învinui că l-aţi ucis pe Socrate, înţeleptul; căci înţelept mă vor numi, chiar dacă nu sînt, cei care vor voi să vă facă de ocară. Aşadar, dacă aţi mai fi aşteptat puţin timp, dorinţa vi s-ar fi îndeplinit de la sine : vedeţi doar că vîrsta mea este înaintată, aproape de moarte. Spun acestea nu pentru voi toţi, ci pentru cei care au votat împotriva mea, osîndindu-mă la moarte.

Tot pentru ei spun şi acestea : poate veţi crede, cetăţeni, că eu am fost învins din lipsa unor argumente cu care să vă fi putut convinge dacă aş fi socotit că trebuie să fac şi să spun orice ca să fiu achitat. Cu totul altfel stau lucrurile. Dintr-o lipsă am fost învins, dar nu de argumente, ci de cutezanţă şi de neruşinare, precum şi pentru că n-am vrut să spun în faţa voastră lucruri pe care v-ar fi fost poate plăcut să le auziţi — să bocesc, să mă jeluiesc şi să fac şi să vorbesc multe alte lucruri nedemne de mine, după cum spun, lucruri pe care v-aţi obişnuit să le auziţi de la alţii. însă nici mai înainte n-am socotit că de teama primejdiei trebuie să mă port în chip nevrednic de un om liber, şi nici acum nu-mi pare rău că m-am apărat în acest fel, ci mai degrabă aleg să mor apărîndu-mă astfel decît să trăiesc apărîndu-mă în felul acela ; căci nici la judecată, nici în război, nici eu şi nimeni altcineva nu trebuie să făptuiască asemenea lucruri, pentru a scăpa de moarte cu orice preţ. Şi în lupte devine adesea limpede că cineva ar putea scăpa de moarte aruncîndu-şi armele şi apucîndu-se să se roage de cei care-l urmăresc; şi există în orice primejdie multe alte chipuri de a scăpa de moarte, dacă cineva cutează să spună şi să facă orice. însă nu acest lucru e greu, atenieni, să scapi de moarte, ci cu mult mai greu e să scapi de ticăloşie; căci fuge mai repede decît moartea. Şi acum eu, ca unul mai greoi şi mai bătrîn, am fost prins de ceea ce fuge mai încet, în timp ce acuzatorii mei, oameni aprigi şi iuţi, au fost prinşi de ceea ce fuge mai iute, de

ticăloşie. Şi acum eu plec de aici osîndit de voi să plătesc cu viaţa, dar pe ei adevărul îi osîndeşte ca \ inovaţi de ticăloşie şi nelegiuire; şi eu îmi păstrez condamnarea, şi aceştia. Poate că aşa şi trebuia să se întîmple şi cred că toate sînt pe măsura fiecăruia.

Iar acum vreau să vă prorocesc vouă, celor care m-aţi osîndit; căci mă aflu într-adevăr în clipa în care oamenii obişnuiesc să prorocească, şi anume atunci cînd se află în faţa morţii. Vă spun deci vouă, oameni care mă trimiteţi lu moarte, că va veni asupra voastră, îndată după moartea mea, o pedeapsă mult mai grea, mă jur pe Zeus, decît aceea la care m-aţi osîndit pe mine. Pentru că acum voi aţi săvîrşit aceasta în nădejdea că nu va mai trebui să daţi socoteală de viaţa voastră. Se va întîmpla însă cu totul altfel, v-o spun. Vor fi mai mulţi cei care vă vor cere socoteală, şi anume acei pe care acum îi ţineam eu în loc, însă voi nu v-aţi dat seama; şi vor fi cu atît mai aspri cu cît sînt mai tineri, şi cu atît mai mare va fi supărarea voastră. Dacă vă închipuiţi aşadar că, ucigînd oameni, veţi opri pe cineva să vă mustre că nu trăiţi drept, atunci nu judecaţi bine; căci această scăpare nu e tocmai cu putinţă şi nici frumoasă nu e, ci aceea ar fi şi cea mai frumoasă şi cea mai uşoară, nu a-i pedepsi pe alţii, ci a-ţi <la toată silinţa să fii cît mai bun tu însuţi. Prorocind aşadar acestea, îi părăsesc pe cei care m-au osîndit.

în schimb cu cei care au votat pentru mine aş sta cu drag de vorbă despre ceea ce s-a întîmplat, pînă ce arhonţii mai au treabă şi eu nu sînt încă dus acolo unde trebuie să merg la moarte. Aşadar, mai rămîneţi cu mine în acest răstimp, atenieni, căci nimic nu ne împiedică să stăm de vorbă între noi, cîtă vreme mai avem voie. Pentru că îmi sînteţi prieteni, vreau să vă arăt ce tîlc are ceea ce mi s-a întîmplat acum.

într-adevăr, judecători, (căci dacă vă numesc pe voi judecători, vă numesc pe bună dreptate) mi s-a întîmplat ceva minunat. Darul profetic obişnuit al daimonului, în tot timpul dinainte, îmi vorbea cît se poate de des şi mi se împotrivea stăruitor, chiar în lucruri mici, dacă eram pe punctul de a face un lucru pe care nu trebuia să-l fac ; acum însă, a căzut asupra mea ceea ce vedeţi şi voi, ceva despre care s-ar putea închipui că este răul cel mai mare ; iar semnul Zeului nu mi s-a împotrivit nici în zori cînd am ieşit din casă, nici cînd am venit aici, la

judecată, nici cît timp am vorbit, orice aş fi fost pe punctul de a spune ; şi totuşi altădată, el mă oprise adeseori în plină vorbă; acum însă nu mi s-a împotrivit în nici un fel, faţă de nici o faptă şi nici un cuvînt. Cum îmi explic acest lucru? Vă voi spune : ceea ce mi s-a întîmplat s-ar putea să fie un bine, şi n-avem cum să ne facem o părere dreaptă toţi care ne închipuim că moartea e un rău. în această privinţă am avut o dovadă puternică: nu se putea să nu mi se împotrivească semnul obişnuit, dacă n-aş fi fost pe cale să fac un lucru bun.

Să ne gîndim şi altfel ce multă încredere putem avea că e vorba de un lucru bun. Moartea e una din două : sau e ca şi cum cel mort n-ar mai exista şi n-ar mai simţi nimic, sau, după cum se spune, înseamnă o schimbare şi o mutare a sufletului din acest loc de aici în altul. Şi dacă înseamnă lipsa oricărei simţiri şi e ca somnul cuiva care n-ar vedea nimic, nici măcar un vis, atunci moartea ar putea fi un cîştig minunat. Pentru că eu cred că dacă cineva ar trebui să aleagă o astfel de noapte în care a dormit atît de adînc încît n-a avut nici un vis, să compare cu această noapte celelalte nopţi şi zile ale vieţii sale şi, cercetînd, ar trebui să spună cîte zile şi nopţi a petrecut în viaţa lui mai bine şi mai plăcut decît această noapte, cred că acela, chiar dacă n-ar fi om de rînd, ci însuşi marele rege, ar găsi că sînt foarte puţine la număr pe lîngă celelalte zile şi nopţi. Prin urmare, dacă aşa este moartea, eu spun că este un cîştig; pentru că astfel timpul întreg nu pare mai lung decît o singură noapte.

Iar dacă a muri înseamnă să pleci de aci în altă parte şi dacă sînt adevărate cele ce se spun — cum că acolo se află toţi cei care au murit —, atunci ce alt bine ar putea fi mai mare decît acesta, judecători? Dacă cineva, sosind în Hades, scăpat fiind de aceşti aşa-zişi judecători, îi va găsi adevăraţii judecători despre care se spune că împart dreptatea acolo, pe Minos şi Radamanthys, pe Eac, Triptolemos şi alţi croi cîţi au fost oameni drepţi în viaţa lor, oare ar fi urîtă acea călătorie? Cu cîtă bucurie ar primi oricare dintre voi să ajungă lîngă Orfeu, sau lîngă Musaios, sau lîngă Hesiod ori Homer? în ceea ce mă priveşte, aş Muri de bunăvoie de nenumărate ori, dacă aşa stau lucrurile, fiindcă mi-aş petrece minunat vremea acolo, întîlnidu-mă cu Palamede, şi cu Aias al lui Telamon, şi c u oricare altul dintre cei vechi care a murit de pe urma unei judecăţi nedrepte, şi stînd să

pun păţaniile mele alături de ale lor, cred că n-ar fi lucru lipsit de farmec; mai ales ar fi plăcut să-mi petrec timpul iscodindu-i pe cei de acolo, cum am făcut cu cei de aici, şi căutînd să aflu care dintre ei este înţelept şi care îşi închipuie că este, fără să lie. Cu cîtă bucurie, o, judecătorii mei, ar primi cineva să-l cerceteze pe cel care a condus la Troia oastea cea nenumărată, sau pe Odiseu, sau pe Sisif, şi i-am putea înşira şi pe alţii, fără de număr, bărbaţi şi femei; să vorbeşti, să fii împreună cu ei acolo şi să-i iscodeşti, ar fi într-adevăr o fericire. De bună seamă că cei de acolo nu osîndesc la moarte pentru astfel de lucruri, pentru că şi în celelalte privinţe sînt mai fericiţi decît cei de aici şi sînt şi nemuritori pentru restul timpului, dacă sînt adevărate cele ce se spun.

Dar şi voi trebuie să aveţi bune nădejdi în privinţa morţii, judecătorii mei, şi să vă daţi seama de acest adevăr; pentru un om bun nu există nimic rău, nici în viaţă, nici în moarte, iar Zeul are grijă de soarta lui; nici ceea ce se petrece cu mine nu e la întîmplare, ci e limpede pentru mine că e mai bine să mor şi să mă îndepărtez de toate. De aceea semnul meu nu mi s-a împotrivit de fel iar eu nu sînt cîtuşi de puţin mîniat pe cei care au votat împotrivă-mi şi nici pe cei care m-au acuzat. Deşi nu cu acest gînd m-au acuzat şi m-au condamnat, ci crezînd că-mi fac un rău; iar acest lucru c vrednic de mustrare.

Numai atît vă mai cer : pe fiii mei, cînd vor ajunge în floarea vîrstei, să-i pedepsiţi, cetăţeni, necăjindu-i la fel cum vă necăjeam şi eu pe voi, ori de cîte ori vi se va părea că se îngrijesc fie de bani, fie de altceva, mai mult decît de virtute; şi ori de cîte ori vor crede că e ceva de capul lor fără să fie nimic, să-i certaţi, cum vă certam eu, că nu-şi dau osteneala pentru ce trebuie şi îşi închipuie că sînt ceva, deşi nu sînt buni de nimic. Şi dacă veţi face aşa, va însemna că v-aţi purtat cum trebuie şi cu mine şi cu fiii mei.

Dar acum e timpul să plecăm : eu ca să mor, iar voi — ca să trăiţi. Care dintre noi se îndreaptă spre un bine mai mare, nu ştie nimeni altcineva decît Zeul.